

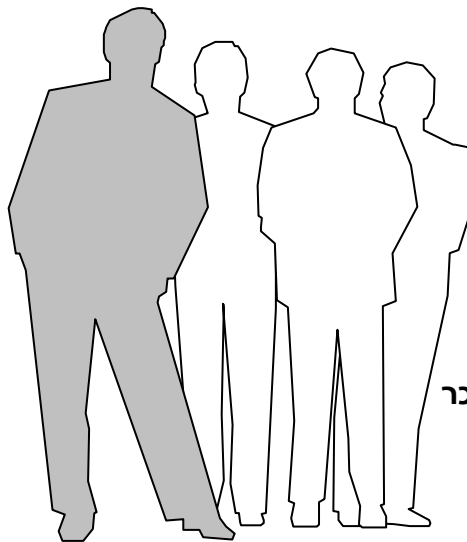

סיכוי סיכוי Sikkuy

الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

דו"ח עמותת סיכוי במשגב

שוויון ושילוב האזרחים הערבים 2000-2001

2001 ספטמבר

חינוך ●

תשתיות ●

שטחי שיפוט ●

מקום מגורים ורמת שכר ●

עורך: שלום (שולי) דיכטר

תחקיר וכתובה: איציק גרשוני

תחקיר וכתיבה: איציק גרשוני
הפקה והבאה לדפוס: מיכל בליקוף
עריכה לשונית: יצהר ורדי

תרגום לערבית: חסן תרגומים
תרגום לאנגלית: דבורה רייך

תודות:
לאנשי מחלקות החינוך וההנדסה ברשויות המקומיות, שסייעו באיסוף הנתונים.

חוברת זו מופיעה גם בשפות ערבית ואנגלית ובאתר העמותה: www.sikkuy.org.il

© מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורך.

תודתנו לקרן קורט שאיפשרה הוצאת דו"ח זה השנה

**דו"ח עמותת סיכוי במשגב
שוויון ושילוב האזרחים הערבים
2001-2000**

**تقرير جمعية سيكوي في مسغاف
مساواة ودعم المواطنين العرب
2000-2001**

**The Report of Sikkuy - Misgav
On the Equality & Integration
of Arab Citizens 2000-2001**

ספטמבר 2001 September

הקדמה

האירועים הקשים של אוקטובר אשתקד סימנו עבורנו – אזרחים ישראליים ותושבים במשגב – קו פרשת-מים קיומי. בשוך ההפגנות ועם חזרה לשגרה לכאורה, הלכה וגברה בקרב רבים בתוכנו ההכרה כי הנחות ומוסכמות שהשתרשו במשך 50 שנה שוב אינן תקפות. נכנסנו, כמעט בבת-אחת, לעידן חדש בחיים המשותפים של יהודים וערבים במדינת ישראל - וכאן בגליל.

בנובמבר 2000 התכנסנו לראשונה, קבוצה של כ-40 מתושבי משגב שרצו לפעול ביחד לתיקון אי-השוויון האזרחי הקיים. קראנו לעצמנו "הפסקה השלישית" – לאזכור אותה פסקה במגילת העצמאות המתחיבת ל"שוויון אזרחי גמור" לכל אזרחי המדינה.

מטרתנו, כקבוצת-פעולה, נוסחה בזו הלשון:

"במדינת ישראל קיימת אפליה כלפי ציבור אזרחיה הערבים. מצב זה סותר את ערכיה המוצהרים של המדינה, המעוגנים גם בחוקיה. כאזרחי המדינה ותושבי משגב, וכמי שרואים בשוויון-זכויות ושותפות-אזרחית אבני יסוד בדמוקרטיה, אנו מחויבים להעלות את הנושא על סדר-היום הציבורי ולפעול לתיקונו באזורנו".

בהמשך הדרך החלטנו להצטרף לעמותת "סיכוי", הפועלת ברמה הארצית למען אותה מטרה, על מנת שנוכל להסתייע בתמיכתה ובנסיונה. בעקבות החלטה זו החלפנו את שם הקבוצה שלנו ל"סיכוי במשגב", אולם הרעיון הבסיסי נותר בעינו: העמדת ערך השוויון האזרחי במוקד הפעולה שלנו כקבוצת אזרחים מן השורה. קהל-היעד העיקרי שלנו הוא הציבור היהודי ושליחיו במסד. מישור הפעולה העיקרי – שינוי המודעות והתודעה. במהלך עשרת חודשי קיומנו פעלנו באופנים הבאים:

- ◆ פרסום עמדותינו בעיתונות המקומית בעשרות מכתבים ורשימות
- ◆ פרסום עובדות ונתונים בעיתונות, הנוגעים למצבם של שכנינו הערבים בתחומי חיים שונים
- ◆ התייחסות פומבית לארועים בשטח: ב"יום האדמה" קיימנו הפגנת הזדהות עם הדרישה לשוויון; הפצנו ביישובים עצומה הקוראת לפעולה ממשלתית מתקנת כלפי הציבור הערבי; פעלנו, ועודנו פועלים, לקידום הסדרת סוגיית המחנה הצבאי הצמוד לסח'נין.
- ◆ העלינו על סדר היום את דרישתנו מהמועצה לפעול ביתר נחרצות לחיסול הפערים בין יהודים וערבים תושבי המועצה, באמצעים תקציביים ואחרים; אנו מקיימים קשר שוטף עם ראש המועצה ועם ממלאי התפקידים השונים.
- ◆ קיימנו מפגשים קבוצתיים סדירים לעיון ולמידה עם ד"ר אסעד ע'אנם; ד"ר דני רבינוביץ'; ד"ר אילן פפה; נציגים מהישובים הבדווים; קבוצות-פעולה שכונות, ועוד.

בכל הפעולות האלה אנו שואפים לבסס את מקומה של הקבוצה כגורם משפיע על השיח הציבורי בקהילה שלנו.

הגדרנו לעצמנו שני מעגלי-פעולה עיקריים:

- א. המגזר הבדווי במשגב, המהווה כשליש מתושבי המועצה. הבדווים סובלים – כמגזר – מנחיתות קשה בתנאי חייהם הבסיסיים כתוצאה ממדיניות ממלכתית מתמשכת. אנו שואפים להשפיע על כל המערכות הציבוריות לפעול לסגירת הפערים ברמת החיים ואיכותם.
- ב. שיפור היחסים עם הרשויות המוניציפליות הערביות השכנות למשגב. אנו מאמינים שהלקח הנדרש מהקרע באוקטובר הוא שינוי בדפוס היחסים – מעוינות מתנכרת לשכנות אמיתית ושותפות הוגנת במשאבים, לטובתם של כל תושבי האזור.

כשנה לאחר שהתחלנו את פעולתנו, אנו רק בתחילת הדרך. המציאות שאותה אנו רוצים לשנות הייתה שורשים עמוקים. הניסיון לשנות מסלול דורש נחישות ואורך נשימה. הדו"ח הזה, הראשון שאנו מוציאים, מאיר רק קטעים נבחרים ממכלול הבעיות, אך יכול לשמש כתמריץ למי שמסרב – כמונו – להשלים עם המשך הפער בין אזרחים יהודים וערבים, ועם הפער בין החזון המבוטא במגילת העצמאות לבין המציאות המתבטאת בממצאי הדו"ח.

אנו מאמינים שכולנו, אזרחים במדינת ישראל ותושבים באזור משגב, ראויים לעתיד טוב יותר. אנו מאמינים בכוחנו, כאזרחים במדינה דמוקרטית, לעצב את החברה בה אנו חיים. אנו קוראים לכל מי ששותף לאמונות אלו לבוא ולהצטרף אלינו.

סיכוי במשגב

קבוצת פעולה אזרחית לשוויון אזרחי

תוכן העניינים

4	הקדמה
7	מבוא
8	חינוך
21	תשתיות
24	שטחי שיפוט
28	מקום מגורים ורמת שכר
31	סיכום ומבט קדימה

ההתיישבות היהודית באזור משגב החלה כבר בשנות ה-50 וה-60 (כרמיאל, יודפת, שגב), אולם גל ההתיישבות של שנות ה-80, והקמת המועצה האזורית משגב, עיצבו מחדש את פני האזור. מאז גדלה העיר כרמיאל, והמצפים היהודיים הפכו ליישובים. תהליכים אלו סימנו את ראשיתו של פער הולך וגדל בין התשתיות והשירותים המוניציפליים להם זוכים היהודים לבין אלה שלהם זוכים הערבים באזור – הן אלו הגרים בתחומי השיפוט של המועצה והן הערבים ה"שכנים", המתגוררים בסמוך לתחום המועצה. פער זה הוא הנושא, או הבעיה, שסביבם קמה קבוצת "סיכוי במשגב", והוא העומד במרכזו של הדו"ח הנוכחי. נכון לעכשיו מתגוררים בכרמיאל ובתחומי מועצה אזורית משגב כ-52,000 יהודים; ב-22 כפרים גדולים וקטנים הגובלים בתחומי המועצה מתגוררים כ-210,000 ערבים; וכ-5,300 ערבים-בדווים חיים בתחומי המועצה.

מתוך שלל הנושאים הקשורים בנושא אי-השוויון בין יהודים לערבים בחרנו במספר תחומים, שבהם בולט אי-השוויון האמור: **חינוך; תשתיות; שטחי שיפוט; מקום מגורים ורמת שכר וכן מבני ציבור ומתקנים לרווחת התושבים.**

איננו מטילים ספק בכך שהדו"ח הנוכחי נוגע באופן חלקי בלבד בנושאים השונים שבהם בא לידי ביטוי אי-השוויון בין האזרחים היהודים לבין האזרחים הערבים באזור משגב. אין לנו כל יומרה להקיף כאן את כל הנושאים, וגם לא למצות את דיוני העומק המקצועיים הדרושים בכל תחום ותחום. בנוסף ראוי לציין כי מסיבות שונות לא הצלחנו להביא כאן נתונים רבים הנוגעים לעיר כרמיאל, אולם עם זאת אנו בטוחים כי הנתונים שיובאו כאן מסייעים בהבנת התמונה הכוללת, ואנו מקווים להשלים תמונה זו בדו"חות הבאים.

מאחר שלא יכולנו להקיף בדו"ח הנוכחי את כל 22 הישובים הערבים המשיקים למועצה האזורית משגב, בחרנו באופן אקראי במג'ד אל כרום, כבול, שעב, דיר חנא, נחף, דיר אל אסד, עראבה והעיר סח'נין. אנו סבורים כי המציאות הקיימת ביישובים אלה מייצגת היטב את המצב השורר בכלל היישובים הערביים באזור.

הבהרה לשונית: בחוברת זו יציין המונח "ערבים" את תושביהם של היישובים הערביים אשר נכללו בסקר. המונח "ערבים-בדווים" יכלול את הערבים-הבדווים שהינם תושבי המועצה האזורית משגב. דו"ח זה מבוסס בעיקרו על תחקיר שאותו ערך איציק גרשוני, תחקיר שלמרות היותו יסודי, מורכב וסיזיפי, אנו רואים בו רק הקדמה לבחינה מקיפה יותר של המציאות באזור משגב. אנו מתנצלים על שאין באפשרותנו לסיים הקדמה זו בברכת "קריאה מהנה". נשמח, עם זאת, אם תקראו את הדו"ח בעיון, ונודה לכם על כל משוב שיסייע לנו להשלים, להבהיר ולשפר את התמונה, ובאופן זה להבטיח את רמתם ואיכותם של הדו"חות הבאים.

שלום (שולי) דיכטר
עורך הדו"ח

חוק חינוך חובה חל במדינת ישראל על ילדים ונערים מגיל גן חובה ועד לסוף כיתה ט'. חינוך טרום-חובה ממומן על-ידי המדינה רק לתושבי ישובים הנמצאים באשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים - דהיינו אשכולות 1 ו-2. הדירוג החברתי-כלכלי נקבע על ידי המוסד לביטוח לאומי בסיוע הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. כל היישובים הערביים שנכללו בתחקיר זה ממוקמים באשכולות 1 ו-2 ולפיכך מקבלים את מלוא התקציב עבור גני הטרם-חובה. מועצה אזורית משגב, לעומתם, לא מקבלת ממשרד החינוך את התשלום עבור גני טרום-חובה ונאלצת לגבות מן ההורים את התשלום עבור חינוך זה.

הכפרים הערבים-בדווים השייכים למועצה נכנסים אוטומטית לאשכול החברתי-כלכלי הגבוה בו נמצאת המועצה (אשכול 8). במאמץ רב הצליחה מחלקת החינוך של המועצה להביא את משרד החינוך להכיר בהם כיישובי מצוקה, והם מקבלים את מלוא התקציב עבור גני הטרם-חובה שלהם. אולם אליה וקוץ בה: למרות העובדה שמשרד החינוך אישר חינוך טרום-חובה חנם עבור האוכלוסייה הערבית-בדווית, לא נמצאו התקציבים להקמתם של מבנים עבור גנים אלה, וכך קורה שבגני החובה הקיימים (להוציא כפר ואדי א-סלאמה), משולבים גם ילדי טרום-חובה כל עוד יש מקום פנוי בגן. מבדיקה שנעשתה בשטח עולה כי בכל אחד מהכפרים הבאים - חוסנייה, ערב א-נעים, כמאנה מערבית וכמאנה מזרחית - נמצאים 10-15 ילדים בגילאי טרום-חובה מחוץ למערכת החינוך. כרמיאל נמצאת באשכול מספר 6, אך משיקולים לאומיים זוכים תושביה לקבל ממשרד החינוך מימון לחינוך טרום-חובה.

תקניות הכיתות והגנים

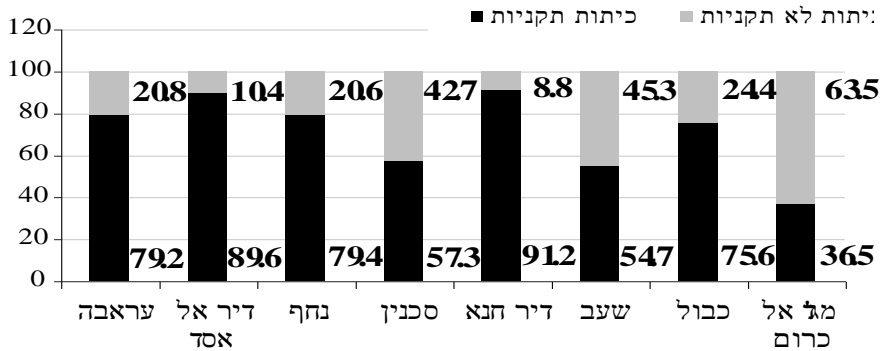
בפרק זה נבחן את התפלגות הכיתות התקניות והבלתי תקניות (גן ובית ספר) ביישובים הערביים וביישובים היהודיים. בנוסף נתייחס לתקנים שקבע משרד החינוך מול המציאות שעליה הם אמורים לחול. תקנים אלה קובעים את כמות כיתות הלימוד חדרי העזר וכיתות העזר; גודלם המינימלי של כל כיתה וחדר, כולל שטחם של חדר מנהל, חדר אחות ושטח המקלט; ושטח מגרשי הספורט על כל מרכיביהם. תקניותם ואי-תקניותם של כיתות וגנים, כפי שהם מפורטים בנתונים שלהלן, משמעם מבנים שגודלם אינו עומד בדרישות המינימום של משרד החינוך.

לוח 1: כיתות תקניות ולא תקניות מגן עד י"ב בישובים הערביים (במס' מוחלטים ובאחוזים):

הכפר	מג'ד אל-כרום	כבול	שעב	דיר חנא	סכנין	נהף	דיר אל-אסד	עראבה	סה"כ
מספר כיתות תקניות	38	65	29	73	126	77	69	141	618
כיתות לא תקניות	66	21	24	7	94	20	8	37	277
% כיתות לא תקניות	63.5	24.4	45.3	8.8	42.7	20.6	10.4	20.8	30.9

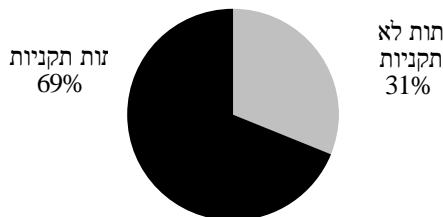
מקור: על פי נתוני מחלקות החינוך של הרשויות המקומיות המוזכרות בלוח

תרשים 1: התפלגות כיתות תקניות ובלתי תקניות (אחוזים)

- ◆ במג'ד אל-כרום אחוז הכתות הבלתי תקניות הינו הגבוה ביותר (63.5%) מבין היישובים שנסקרו.
- ◆ גם בשעב ובסכנין בולט השיעור הגבוה של כיתות בלתי תקניות (45.3% ו-42.7% בהתאמה).
- ◆ בדיר חנא שיעור הכיתות הבלתי תקניות הינו הנמוך ביותר מבין היישובים שנסקרו (8.8%).
- ◆ בסה"כ 30.9% מהכיתות בישובים הערביים אינן תקניות (ראו תרשים 2).

תרשים 2: התפלגות כוללת - כיתות תקניות ובלתי תקניות בכפרים הערביים

"צפיפות אוכלוסין" בחינוך

דעת מומחה

חשיבות המרחב הפיזי בגיל גן ויסודי (מגיל 4 ועד 12 לערך)

תקני המרחב והצפיפות אשר נקבעו למוסדות חינוך מבוססים על רציונל חינוכי ברור ומוגדר. בגיל הגן, חשיבות המרחב נובעת מצרכי ההתפתחות הייחודיים לגיל זה. ילדים מגילאי 4-5 ומעלה הם יצורים דינאמיים ומוטוריים; הם מרבים בתנועה במרחב כמענה לצורך בביטוי עצמי, כמו גם לפריקת לחצים. מרחב גדול ופתוח תורם לשקט נפשי, אווירה רגועה בגן והתפתחות טובה יותר של הילדים. צפיפות פיזית, לעומת זאת, פועלת בכיוון ההפוך – היא "מעודדת" מתחים וחיכוכים ומעכבת התפתחות אישית.

גיל הגן מאופיין בלמידה חושית והתנסותית בעיקר דרך משחק ויצירה, ולכן יש חשיבות רבה לקיומה של חצר-משחקים בצמוד לגן, שבה יחשפו הילדים למגוון של מתקנים ומשחקים. חצר עשירה מזמנת לילד התנסויות מאתגרות התורמות להתפתחותו האישית ומהוות השלמה לפעילויות המתקיימות בתוך הגן.

חשיבותו של המרחב הפיזי אינה פוחתת עם המעבר לבית הספר היסודי. גם ילדים בגיל 6-12 מבטאים את עצמם במידה רבה בתנועתיות. הלמידה משנה את פניה בהדרגה ממשחק ויצירה ללמידה עיונית יותר, שגם היא נזקקת למרחב פיזי נוח: הגישה הפדגוגית הרווחת כאן כבר שנים רבות מעודדת למידה בקבוצות – המשרתת התפתחות קוגניטיבית וחברתית כאחד, ונחשבת ללמידה עדיפה על פני זו הפרונטאלית. למידה בקבוצות דורשת מרחב שהינו גדול מן המרחב הנדרש בלמידה פרונטאלית, המאפשרת הושבת התלמידים בשורות. בהיעדר מרחב מספיק לא תוכל להתבצע למידה בקבוצות.

כמות התלמידים בכיתה הינה משתנה חשוב, המשמש כאחד המדדים המקובלים לבחינת איכותה של מערכת-חינוך נתונה. ישראל, עם תקן של 40 תלמידים לכיתה, אינה יכולה להתגאות במיקום גבוה בהשוואה למדינות מערביות רבות אחרות. ברור לכל שכלל שישנם יותר תלמידים פוחתת תשומת-הלב האישית של המורה לתלמיד, ומאמצי המורה מוסטים מסוגיות של הוראה לסוגיות של שליטה. מטעמים אלו, כמות התלמידים בכיתה הינה נתון קריטי במערכת החינוך בכלל. עם זאת, חשיבותו של נתון זה מודגשת בפרט בשנות הלימוד הראשונות – בהן מונחים היסודות למיומנויות הלמידה.

סיכום: למרחב הפיזי תרומה ישירה לאיכות החינוך. ייעודה של מערכת החינוך, על שלביה השונים, הוא סוציאליזציה, השכלה וצמיחה אישית. אלה דורשים קיום מספר נתונים, שאחד הבסיסיים שבהם הוא מרחב פיזי נאות.

דוד נצר, מחנך
מורה במכללה האקדמית לחינוך
"אורנים"

גני ילדים

שטחו של גן ילדים תקני, על פי תקני משרד החינוך, הינו 125 מ"ר. משרד החינוך דורש גם חלוקה מוגדרת של הגן לתיפקודים הנדרשים בו. משרד החינוך משלם עבור גן רק כאשר הוא כולל מינימום של 11 ילדים; התקן המקסימלי למספר ילדים בגן הוא 35. כשאנו מדברים על כיתה/ גן שאינם תקינים, אנו מתכוונים למבנה אשר גודלו אינו עומד בדרישות התקן של משרד החינוך.

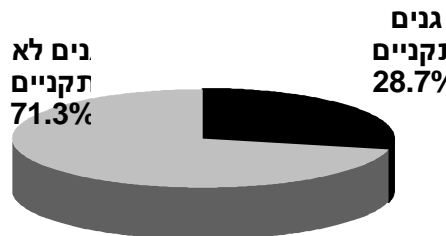
כאשר אנו מתכוונים בנתונים השונים עולה השאלה מדוע נבנו מלכתחילה כיתות/ גנים לא תקינים בהיקף כה רחב ביישובים הערביים (144 גנים, מול 0 גנים ביישובים היהודיים, על פי לוח 2). מן התחקיר שערכנו עולה התשובה הבאה: הגנים/כיתות הלא תקינים ביישובים הערביים שנבדקו הינם למעשה חדרים בתוך בתים פרטיים, בהם מתנהלים הלימודים והפעילות החינוכית בשעות הבוקר, שעה שבני-הבית מנהלים את שגרת יומם (ניקיון, בישול וכו'). החדרים האמורים נשכרים על ידי הרשות המקומית על מנת שימשו כגן או ככיתה. ברשויות אלה לא נבנו עד עתה גנים שתוכננו מראש למטרה זו. הלוח שלהלן סוקר את הכיתות ביישובים שבדקנו.

לוח 2: גנים תקינים ובלתי תקינים – וממוצע ילדים בגן

ממוצע ילדים לגן	סה"כ ילדים	סה"כ גנים	מספר גנים לא תקינים	מספר גנים תקינים	מ.א. משגב
21	1056	50	-	50	ישובים ערביים
33.1	6684	202	144	58	

- ◆ כל הגנים במשגב הינם גנים תקינים, לעומת 28.7% מכלל הגנים ביישובים הערביים שנסקרו.
- ◆ 71.3% מכלל הגנים הערביים שנסקרו אינם תקינים.
- ◆ מאחר שהגנים הלא תקינים הם חדרים שכורים בבתי פרטיים, אפשר למצוא רק גנים בודדים בגודל תקני של 125 מ"ר.
- ◆ מידותיהם של 60% מהגנים במדגם שלנו נעות בין 60 ל- 80 מ"ר, וגודלם של כ-10% מהם הוא בין 80 מ"ר ל- 120 מ"ר.

תרשים 3: גנים תקינים ובלתי תקינים ביישובים ערביים (אחוזים)

לוח 3: צפיפות בגן – מספר מ"ר לילד

מ"ר לילד	מס' ילדים ממוצע בגן	שטח הגן	מ.א. משגב *
5.95	21	125 מ"ר (תקני)	
3.8	33.1	125 מ"ר (תקני)	ישובים ערביים
2.4	33.1	80 מ"ר (לא תקני)	ישובים ערביים
1.8	33.1	60 מ"ר (לא תקני)	ישובים ערביים

* כולל בדווים

מקור: על-פי נתוני מחלקת החינוך של היישובים הנסקרים

התמונה בתוך תחומי המועצה האזורית אינה אחידה. השוואה בין הילדים הערבים-בדווים והילדים היהודים מעלה את הנתונים הבאים:

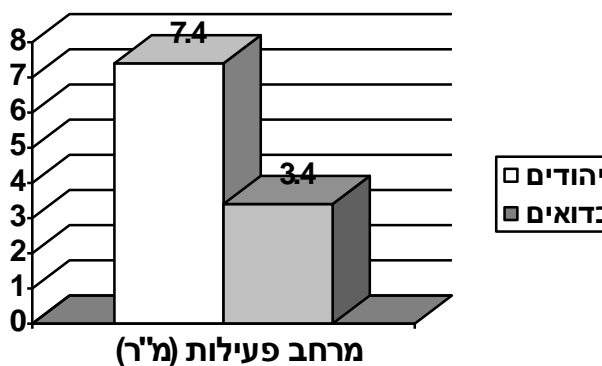
לוח 4: "מרחב הפעילות" בגן - ביישובים הערבים-בדווים וביישובים היהודיים במשגב

"מרחב הפעילות" - מ"ר לילד	מספר ילדים בגן (ממוצע)	מספר ילדים	מספר גנים	מספר יישובים	
7.4	16.8	656	39	28	יהודים
3.4	36.4	400	11	6	בדווים
	21.1	1056	50	34	סה"כ

מקור: מחלקת החינוך, מועצה אזורית משגב

נתוני לוח 4 מצביעים כך שבתוך משגב, הגנים ביישובים הבדווים צפופים פי 2.16 מהגנים ביישובים היהודיים.

תרשים 4: מרחב פעילות לילד (מ"ר)

- ◆ בעוד שלילד יהודי במועצה האזורית משגב יש "מרחב פעילות" של 7.4 מ"ר בתוך הגן, הרי שכ-60% מהילדים הערבים מסתפקים בשטח של בין 1.8 מ"ר ל-2.4 מ"ר.
- ◆ רק 28.7% מסך כל הילדים בגנים הערביים לומדים בגן תקני, וגם שם הצפיפות קרובה למקסימום המותר. בגנים אלה מקבל הילד הבדווי מחצית (53%) מהשטח לו זוכה חברו היהודי.
- ◆ בגנים של 60 מ"ר, "מרחב הפעילות" של הילד היהודי גדול במאות אחוזים (פי 3.3) מזה של חברו הערבי.
- ◆ בכ-60% מהגנים במועצה האזורית משגב יש מזגן, בעוד שבאף גן ערבי אין מזגן.
- ◆ החצר שמחוץ לגן ביישובים הערביים היא קטנה ביותר, ולרוב אינה כוללת מתקנים משום שהגן אינו אלא חדר שכור בתוך בית פרטי.

נתונים אלה מלמדים כי הגנים הערביים מאופיינים בצפיפות רבה, ממנה נגזר חיכוך פיזי רב בין הילדים. במצב כזה אין באפשרותה של הגננת ליצור פינות יצירה, משחקים וכיו"ב, וככלל – להעניק לילד את תשומת הלב הנדרשת לו כאדם וכילד.

כפי שראינו, גנים רבים ביישובים הערביים מתפקדים כחדרים שכורים בתוך בתים פרטיים. בדומה לכך, גם כיתות רבות ממוקמות בחדרים כאלו, אולם כאן נוספת מגבלה לא פשוטה – הכיתה חייבת להיות ממוקמת בדירה הנמצאת בקרבת בית הספר. מאחר שמגבלה זו מצמצמת את היצע החדרים הפוטנציאליים, נאלצות מחלקות החינוך ביישובים רבים לשכור חדרים קטנים מאוד אשר ישמשו ככיתות. ביישובים הערביים שנסקרו בתחקיר נתגלתה לא רק צפיפות גדולה בכיתה (יחסית לכיתות ביישובים היהודיים), אלא גם כיתות שהן חדרים שכורים בתוך בתים פרטיים, וגודלן לעתים הוא 40 מ"ר, 35 מ"ר ואף (במקרים רבים) 30 מ"ר.

בתי ספר

לוח מס. 5 מפרט את הדרישות המוגדרות בתקן של משרד החינוך למבנים בבית ספר יסודי. ראוי לציין כי על פי דרישות אלו אין למספר התלמידים בבית הספר השפעה על המשתנים השונים, למעט הסעיף של מספר כיתות הלימוד (כיתות האם) ושטחן הכולל. במלים אחרות, מספר הספריות, כיתות החינוך המיוחד וכיו"ב הינם נתונים קבועים.

לוח 5: תקן כיתות/חדרים המשרתים ישירות את התלמיד

סוג החדר	כמות	גודל במ"ר	סה"כ מ"ר
כיתות לימוד	תלוי במספר התלמידים	49	תלוי במספר הכתות
כיתות חינוך מיוחד	2	36	72
חדרי עזר	2	24	48
חדרי עזר	1	30	30
ספרייה/ חדר עיון	1	20	20
חדר מדעים	1	70	70
חדרי טכנולוגיה	2	60	120

מקור: משרד החינוך, המינהל לפיתוח מערכת החינוך

לוח 6: תקן חדרים המשרתים את התלמיד בעקיפין (חדרי ספח)

חדר מורים	30 מ"ר
חדר מנהל	12 מ"ר
חדר שרת	20 מ"ר
חדר אחות	12 מ"ר
חדר מזכירות	24 מ"ר
חדר יועץ	8 מ"ר
סה"כ	106 מ"ר

מקור: משרד החינוך, המינהל לפיתוח מערכת החינוך

דרישות נוספות המוגדרות בתקן הינן מגרש בית ספר, הכולל בור קפיצה לרוחק, מסלול ריצה באורך 75 מ' ומגרש כדורסל תקני בגודל 18x30 מטר.

מול התקן האמור נביא כדוגמה את המציאות הקיימת בבתי הספר בסח'נין:

- ◆ אחוז הכיתות הבלתי תקניות בבתי הספר היסודיים בסח'נין הוא 42.7% (לעומת ממוצע של 30.9% בכלל היישובים הערביים; ראה לוח 1).
- ◆ בסח'נין לומדים בממוצע 33 ילדים בכיתה (קצת פחות מהממוצע של כלל בתי הספר היסודיים הערביים - 33.4 תלמידים בכיתה – ראו לוח 8).

לוח 7: מתחת לתקן - מספר כיתות העזר בבתי הספר היסודיים בסח'נין

מס' תלמידים	מס' חדרים לפי תקן	בי"ס א'	בי"ס ב'	בי"ס ג'	בי"ס ד'	בי"ס ה'*
		737	753	686	525	514
חינוך מיוחד	2	-	-	-	-	-
חדרי עזר	3	-	-	-	-	-
ספרייה	1	1	1	1		1
חדרי מדעים	1	1	1	1	-	-
חדר טכנולוגיה	2	-	-	-	-	-
סה"כ מחשבים			37	20		
מגרש ספורט			1		1 לא תקני	בבניה

* בי"ס ה' הוא במבנה חדש ותקני, אלא שרק 2/3 ממנו גמור ולכן 1/3 מהתלמידים שאין להם כיתות לומדים בכיתות העזר. משנת תשס"ב כולו יהיה גמור

מקור: מחלקת החינוך – עיריית סח'נין

לוח 7 מצביע על נחיתות אדירה ברמת מבני בית הספר בסח'נין, הן מול תקן משרד החינוך, והן בהשוואה לבתי הספר במשגב. הלוח מצביע על העדר כמעט מוחלט של כיתות עזר בסח'נין. ניתן לראות,

לדוגמה, שרק בשני בתי ספר קיימות עמדות מחושב. מצב זה מבטל את האפשרות לפצל כיתות (למשל לצורך שיעורי תיגבור). מיעוט כיתות העוזר מבטל את האפשרות להשתמש בצידוד עזר ניח (מחשבים, וידיאו, ציוד מעבדה), והעדרו של צידוד זה משפיע, לרעה כמובן, על תנאי ההוראה הבסיסיים.

בעיה נוספת ביישובים הערביים, כפי שהיא משתקפת בבתי הספר בסח'נין, היא העובדה ששטחם הכולל של חדרי הצוות (למשל חדרי יועצות, חדרי מורים, חדר מנהל, חדר שרת, מזכירות וחדר אחות), האמור להגיע ל-106 מ"ר, מגיע במקרים הטובים ל-50-60 מ"ר, שמשמעותם המעשית היא בדרך כלל חדר מנהל, מזכירות וחדר מורים דחוס. מיעוט החדרים משפיע ישירות על יכולת התפקוד של אנשי הצוות בבית הספר, ומקשה עליהם לבצע את עבודתם. לעתים קרובות מבצע בית הספר, בלית ברירה, "הסבה" של כיתות לחדרי צוות – מהלך המחמיר אף יותר את הצפיפות הקיימת ממילא בכיתות האם.

בתי הספר היסודיים של מועצה אזורית משגב, שנסקרו בתחקיר, הם בית הספר המרכזי במשגב, בית הספר "הר שכניה", בית הספר "הר גילון" ו"יסודי סלאמה". כל בתי הספר הללו עומדים בכל התקנים הן בגודל החדרים/כיתות והן בכמויות הנדרשות, כולל חדרי הספה (חדר מורים וכיו"ב - ראו לוח 6).

לוח 8: מספר תלמידים ממוצע לכיתה בבית ספר יסודי

היישוב	מס' תלמידים	מס' כיתות	מס' תלמידים ממוצע לכיתה
משגב (יהודים)*	1,392	52	26.8
משגב (סלאמה)	450	13	34.6
סה"כ משגב	1,842	65	29.7
מג'ד אל כרום	1,626	48	33.9
כבול	1,260	39	32.3
שעב	1,000	30	33.3
דיר חנא	1,148	36	31.9
סח'נין	3,173	96	33
נחף	1,586	46	34.5
דיר אל אסד	1,260	36	35
עראבה	2,572	77	33.4
סה"כ ערביים	13'625	408	33.4

* כולל את בתי הספר היסודיים הר-גילון, משגב והר-שכניה
מקור: מחלקות החינוך ברשויות המקומיות הנזכרות

הצפיפות הרבה בכיתות בסח'נין נובעת מן השילוב בין מספר ילדים גבוה בכיתה, לבין כיתות קטנות. 30% מתלמידי בית הספר היסודי בסח'נין לומדים בכיתה ששטחה בין 30 ל-40 מ"ר (במקום 49 מ"ר, על פי התקן). אם אנו מגדירים את "מרחב הפעילות" האישי של ילד בכיתה כשטח הכיתה מחולק במספר הילדים, הרי ש"מרחב הפעילות" של 30% מילדי סח'נין עומד על 1.06 מ"ר (35:33), לעומת 1.64 מ"ר (29.7:49) לילד במשגב.

במילים אחרות, הצפיפות בחלק מכיתות האם הערביות עולה ב-60% מהצפיפות הקיימת בבתי הספר במשגב. במקרה הטוב מגיע פער הצפיפות ל-5% בלבד.

אולם למרבה הצער אין זה סוף הסיפור. מלוחות 5 ו-6 אנו למדים שלכל בית ספר, בנוסף לכיתות האם, אמורים להיות עוד 360 מ"ר של כיתות עזר ועוד 106 מ"ר של חדרי ספח. כאמור, אי יישומם של תקנים אלו בבתי הספר הערביים מוביל ל"שאיבה" של כיתות לצרכי צוות המורים, ובאופן זה נגרמת החמרה נוספת של הצפיפות בפועל. לוח 9 מראה את "מרחבי הפעילות" הזעומים להם זוכים תלמידי סח'נין.

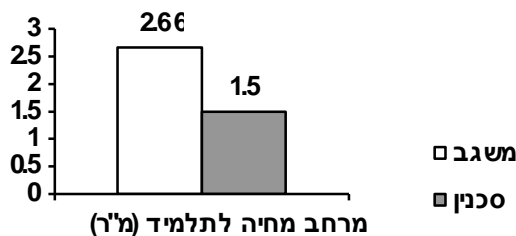
לוח 9: "מרחב הפעילות" לתלמיד

* מקום (בי"ס)	מספר תלמידים	שטח כיתות אם + כיתות וחדרי ספח	"מרחב פעילות" - מ"ר לתלמיד
משגב	458	1299	2.8
שכניה	449	1250	2.8
גילון	485	1250	2.6
משגב יהודים	1392	3729	2.7
סלאמה	450	1103	2.5
כלל משגב	1842	4902	2.66
סח'נין	2659	4118	1.55

* בית הספר במורשת לא נכנס לתחשיב כי הוא עובר למבנה חדש בתשס"ב
 ** בית ספר יסודי ה' בסח'נין לא נכנס לתחשיב כיוון שבשנת תשס"ב יושלם המבנה החדש, ונתון זה עדיין אינו בידנו

מקור: מחלקות החינוך ביישובים הנזכרים

תרשים 5: "מרחב פעילות" לתלמיד – סח'נין לעומת משגב

על פי תרשים 5 זוכה התלמיד היהודי ל"מרחב פעילות" שהינו גדול ב-77% מזה של התלמיד הערבי

מגרשי ספורט

מגרשי הספורט ומתקני הספורט הינם מרכיב קריטי במכלול החינוכי של הילד. שם מתקיימת מרבית הפעילות הפיזית של התלמידים, ולפיכך ישנה חשיבות אדירה לצפיפות במגרשים ובמתקנים, ולסדירות הפעילויות בהם.

בבי"ס משגב (מא' עד י"ב) 1,820 תלמידים ב-61 כיתות.

בבתי הספר היסודיים בסח'נין (א'-ו' בלבד) 3,173 תלמידים ב-96 כיתות.

בתוך המועצה האזורית משגב אנו מוצאים את מתקני הספורט הבאים:

- 1 אולם ספורט קטן
- 1 מגרש משחקים
- 1 אולם ספורט גדול **ממוזג**
- 1 מתקן קפיצה לרוחק, גובה ומסלול ריצה קצר (100 מטר)
- 2 מגרשי כדורסל מקורים
- 2 מגרשי כדורסל / טניס פתוחים
- 1 מגרש כדורעף לא תקני
- 3 מגרשי טניס
- 1 מגרש כדורגל
- 1 מגרש חנייה גדול (מצפון למועדון הכפרי) המשמש לעיתים את תלמידי התיכון לריצות למרחק בינוני.
- 1 בריכת שחייה (משמשת את כיתות י"א-י"ב לשיעורי שחייה).

חלק מן המתקנים שלעיל שייכים למרכז הקהילתי משגב וכולם עומדים לרשות 1,820 התלמידים של בית הספר במשגב.

- ◆ בבית הספר "הר שכניה" קיימים כל מתקני הספורט הדרושים, מגרש כדורסל תקני ומקורה, ואולם ספורט מאולתר במרתף.
- ◆ בבית הספר הר גילון ישנם מתקנים תקינים, אך אין אולם ספורט.

לשם השוואה, להלן "רשימת" מתקני הספורט העומדים לרשותם של 3,173 תלמידי סח'נין, אשר לומדים ב-5 בתי ספר יסודיים:

◆ 1 מגרש כדורסל תקני

◆ 1 מגרש כדורסל לא תקני.

שני מגרשים אלה משמשים את תלמידי בתי הספר היסודיים של סח'נין בכל פעילויות הספורט והמשחקים שלהם.

בפועל, בשלושה בתי ספר בסח'נין אין כלל מתקנים ומגרשי ספורט (ראה לוח 8). חצר בית הספר משמשת מגרש לשיעורי החינוך הגופני, והיא המקום היחיד בו יכולים הילדים לשחק ולהשתעשע.

מזגנים

מזגנים בכיתה הם אחד מתנאי הלמידה הבסיסיים כיום בישראל. העדרו של מזגן, כאשר הוא מתוסף לצפיפות חריגה, יוצר תנאי לימוד קשים ביותר. הנתונים הבאים מדברים בעד עצמם:

- בכל 96 כיתות בתי הספר היסודיים בסח'נין אין ולו מזגן אחד.
- בכל 109 כיתות בתי הספר של משגב (א' עד י"ב) ישנם כיום מזגנים (לאחר מחסור של 11 מזגנים, שהושלם לאחרונה).

מחשבים

קשה לתאר את עולם התעסוקה כיום ללא מיומנות בשימוש במחשב, ולכן המחשב הוא גם חלק מסביבת הלמידה של שנות ה-2000 הדרך העיקרית והיחידה, למעשה, לרכישת מיומנות השימוש במחשב היא התנסות אישית בהפעלתו. התנסות כזו מתאפשרת בבתי ספר רבים בישראל, מתוך הבנה שמחשבים נגישים בבית הספר הינם תנאי חיוני לרכישת מיומנויות השימוש במחשב.

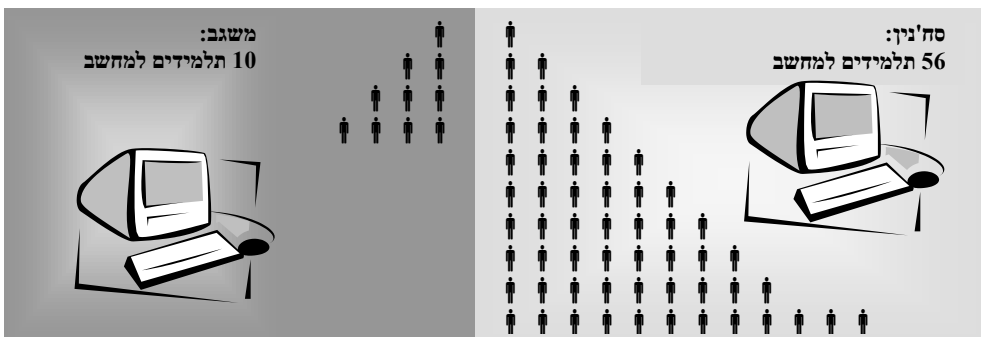
לוח 10: מס' תלמידים למחשב (במספרים מוחלטים)

בית הספר	מס' תלמידים	מס' מחשבים	מס' תלמידים לכל מחשב
משגב (כל היסודיים)	1,483	145	10.2
סח'נין (כל היסודיים)	3,173	57	55.6

מקור: מחלקות החינוך בסח'נין ובמשגב

נגישות להתנסות יומיומית ומודרכת בהפעלת מחשבים היא כיום "אלף-בית" של השכלה בסיסית, וללא ספק בסיס הכרחי לאפשרות תעסוקה בעתיד. האילוסטרציה הבאה (תרשים 6) מדברת בעד עצמה, ולנו לא נותר אלא להוסיף בצער, כי התור הארוך לפני עמדת המחשב בבית הספר היסודי בסח'נין מאפשר לנבא את היווצרותו ושימורו של תור עתידי - וארוך לא פחות – בכניסה ללישכת התעסוקה ביישוב.

תרשים 6: התור למחשב - מספר תלמידים למחשב (בתי ספר יסודיים)

החינוך בכרמיאל

העיר כרמיאל שוכנת במרכז שטחי המועצה האזורית משגב. כרמיאל מונה כ-41,000 תושבים¹, ומשמשת למעשה כעיר המחוז.

בשל קוצר הזמן שעמד לרשותנו לא הצלחנו לקבל נתונים מפורטים מן העירייה. עם זאת ערכנו סקר מדגמי בבתי הספר היסודיים בעיר, וגילינו שלא רק שכל בית ספר עומד בכל דרישות התקן, אלא שממוצע התלמידים בכיתה נע בין 23 ל-28 תלמידים. מצאנו ש-80% מהכיתות ממוזגות וכי בכל בית ספר יש אולם ספורט, מגרשי ספורט ומתקני ספורט.

בהיעדר נתונים מפורטים וברי-השוואה, לפנינו נוסח ברור וממצה אודות מערכת החינוך בכרמיאל, מתוך החוברת הייצוגית של העירייה:

"מערכת החינוך בכרמיאל הינה בין המערכות המשופרות ביותר על פי קנה מידה ארצי. מוסדות החינוך פועלים במבנים מצוידיים במיטב אביזרי הלימוד עם דגש מיוחד על טיפול במערכת החינוך טרום-חובה, הפועלת חלקית במסגרת יום לימודים ארוך. בכרמיאל היום 3 בתי ספר תיכוניים מקיפים, בית ספר תיכון תורני, שלוש חטיבות ביניים, מרכז להכשרה מקצועית, מכללה טכנולוגית בין לאומית, רשת מתנ"סים, 10 בתי ספר יסודיים, בית ספר יסודי ממלכתי-דתי, בית ספר של החינוך העצמאי, בית ספר למחוננים, חווה חקלאית, גני ילדים ומעונות יום. העירייה שוקדת ללא הרף על מערכת החינוך והלימודים. בין היתר: גישת הלמידה היחידנית, מרכזייה פדגוגית, ריפוי שיניים החל מכתה א', מפעל הזנה לגני ילדים ומועדוניות, שיעורי ריתמיקה לגנים ולכיתות הנמוכות, פרויקט "ביה"ס המנגן" מכתה ב' עד ה' ללימודי מוסיקה. מופעלות מסגרות תומכות כמו: אקי"ם, ניצ"ן, על"ה, מרכז טיפול לגיל הרך, ועוד..."

על פניו נראה כי מערכת החינוך בכרמיאל הינה מערכת טובה, העשויה לשמש מודל ראוי ליצירתן של מערכות דומות. בהקשר של הדו"ח הנוכחי נציין כי השקעת המשאבים במערכת החינוך בכרמיאל דומה להשקעה הקיימת שבמערכת החינוך של משגב. מכאן ברור שהפער בין מערכת החינוך בכרמיאל לבין מערכות החינוך בכפרים הערביים שמסביבה גדול ביותר. כאמור במבוא, אנו מתכוונים להמשיך ולבחון בעתיד, מזוויות שונות, את המציאות הקיימת בכרמיאל.

סיכום

הבחירה בסח'נ'ן כיישוב ערבי "ייצוגי" לצורך השוואה בין מערכות החינוך היהודיות והערביות באזור משגב לא היתה הכרחית, כמובן. באותה מידה יכולנו להתמקד בכל יישוב ערבי אחר (מתוך השמונה שסקרנו), וככל הידוע לנו לא היתה בחירה זו משנה באורח משמעותי את הממצאים באשר לרמת המבנים, הצפיפות, תנאי הלימוד והעמידה בתקני משרד החינוך.

¹ www.cityindex.co.il

דיר חנא הוא חריג מבין הישובים הערביים שנבדקו, ויכול להוות דוגמה מעודדת להצלחה חלקית במאבק הארוך והמייגע של דרישה לשוויון בהקצאת משאבים ממשלתיים. עם זאת, גם בדיר חנא קיימות תופעות של גנים השוכנים במבנים שאינם תקינים; צפיפות גדולה בבתי הספר; מיעוט מזגנים (קיימים רק ב-2% מהכיתות). ראוי לציין כי השיפור היחסי (והמוגבל) בדיר חנא בתחום החינוך הוא מגמה של 4-5 השנים האחרונות, בהן נבנו מספר בתי ספר. בשאר היישובים הערביים נבנו 6 בתי ספר חדשים אשר שחררו מעט את הלחץ העצום והפיגו מעט מהצפיפות הקשה בכיתות. ככלל, אילו היה נערך סקר זה לפני שנתיים היו ממצאיו חמורים בהרבה.

ככל מחלקות החינוך ברשויות המקומיות הערביות שמענו טענות קשות ביותר כלפי משרד החינוך. הוצגו בפנינו מסמכים של בקשות חוזרות ונשנות לבניית גנים, פניות אשר לא זכו להתייחסות מצד המשרד במשך ארבע וחמש שנים. בקשות חוזרות ונשנות של מנהלי מחלקות החינוך לפגישות עם ראשי משרד החינוך כלל לא נענו.

נוכחנו לדעת שיש מספר פסיקות, הן בבית משפט מחוזי והן בבג"ץ, נגד משרד החינוך על אי בניית בתי ספר ביישובים אלה. תגובתו של משרד החינוך בעניין זה היא כי "אי אפשר לסגור פער של 50 שנה ביום אחד....".

לאחרונה עתרו מספר רשויות ערביות (ביניהן כבול וסח'נין) לבג"ץ (1079/01) בנושא פתיחת כיתות לימוד לחינוך המיוחד, ואכן זכו לסעד מבג"ץ בעניין זה.

הצפיפות בכיתות ומצב המבנים הינם, כאמור, גורמים מרכזיים המשפיעים לרעה על איכויות הלימוד ועל החיים החברתיים בכיתה. למרות זאת, רבים מאנשי החינוך שעמם נפגשנו במהלך התחקיר ציינו כי העדרם של מתקני ספורט בבתי הספר הערביים הינו בעיה חמורה יותר, אולי הבעיה הקשה ביותר. זאת משום ששעות הפנאי של הילד/הנער לאחר שעות הלימודים הן שעות חשובות להתפתחותו, ובהן הוא יכול לשחק, להשתעשע, "להתפרק" וכיו"ב. ריבוי מתקני הספורט, המגרשים והאולמות ביישובים היהודיים ובמרכז הקהילתי של משגב רק מחריף את תחושת הקיפוח והאפליה הקיימת ממילא.

תשתיות

שאלת התשתיות נתפסת – ובצדק – כשאלה מרכזית בכל הנוגע לאי-שוויון בחלוקת משאבי המדינה בין יהודים לערבים. מצבם של היישובים הערביים באזור משגב דומה למצב ביישובים הערביים בכל רחבי הארץ.

בסוף שנות ה-60 (עם סיום הממשל הצבאי, והקמת רשויות מקומיות ביישובים הערביים) ובמהלך שנות ה-70 החל תהליך ארוך ומייגע של אספקת שירותים והקמת תשתיות. במהלך שנות השבעים חוברו מרבית היישובים הערביים לרשתות המים והחשמל, ומאוחר יותר גם לרשת הבזק. בנושא הביוב והניקוז היתה ההתקדמות, אם בכלל, איטית יותר. תוכניות ממשלתיות שונות לפיתוח תשתיות העידו לעתים על כוונות טובות, אולם מיקומן בסדר העדיפויות הלאומי לא סייע, בלשון המעטה, להשגת גיבוי תקציבי ליישומן. לבעיות "חיצוניות" אלו נוספו לעתים קשוי התארגנות פנימיים ביישובים עצמם. התוצאה, מכל מקום, היא שהיישובים הערביים בגליל נותרו מרוחקים מהתשתיות הארציות.

עם תחילת ההתיישבות היהודית בשנות ה-80 התעוררה בקרב התושבים הערבים תקווה שתהליך זה יביא עימו גם תשתיות משופרות ליישובים הערביים הקיימים באזור; אולם התשתיות שהובאו נועדו ליישובים היהודיים בלבד. במקרים מסויימים הרוויחו אמנם היישובים הערביים (במונחים של שיפור ניידות) מסלילת הכבישים שנסללו לרווחתם של אחרים, אולם רווח זה היה ועודנו מוגבל ביותר. לדוגמה, הכביש לאשחר, שנסלל בשנות ה-80, שיפר (או יצר למעשה) את הנגישות לערב א-נעים, אך רק השנה (2001) נסללו 900 המטרים מן הכביש לכפר עצמו - וגם זאת במימון חלקי של התושבים. ההתקדמות בנושא התשתיות הינה איטית ביותר. עקב היעדר הקצאות ממשלתיות הולמות (ולעתים גם בגלל תיפקוד לקוי של הרשויות הערביות) נותרים האזרחים ביישובים הערביים מנותקים מהתשתיות הנוחות המיועדות לשכניהם היהודים.

נתונים אלה, אף שהם בגדר ממצאים ראשוניים בלבד, ממחישים את הנחיתות הבולטת של התשתיות הפיסיות ומבני הציבור ביישובים הערביים. בדו"ח הבא יוקדש מקום נרחב לנושא זה. עם זאת, כבר בדו"ח הנוכחי ניתן לראות בבירור כי התשתיות ביישובים הערביים אינן מותאמות לגודל האוכלוסייה ולצרכיה.

לוח 11: מצב התשתיות בכפרים הערביים

מג'ד אל כרום	דיר אל-אסד	נחף	סח'נין	דיר תנא	שעב	כבול	ישוב/תשתית
70%	15%	אין (רק בכביש הראשי)	10%	אין	15%	חלקי	ניקוז
20% עילי	90% עילי	70% עילי	עילי	תת-קרקעי	תת-קרקעי	אין	כבלים
עילי	עילי	70% עילי	95% עילי	עילי	עילי	עילי	טלפון
עילי	90% עילי	עילי	95% עילי	95% עילי	עילי	90% עילי	חשמל
80%	70%	80%	60%	80%	מוסדר *	* 30%	ביוב

מקור: מחלקת ההנדסה ברשויות הנוכרות

*ללא פתרון קצה

תשתיות הניקוז חסרות בכפרים הערביים הנסקרים, אם כי בתחום הביוב מסתמן שיפור במצב. להוציא כבול, שם רק 30% מהבתים מחוברים לרשת הביוב, בשלושה כפרים מחוברים כבר 80% מהבתים, בשני כפרים נוספים 60%-70%, ובכפר שעב רשת הביוב מוסדרת לחלוטין. לעומת זאת, חלק הארי של התשתיות לרשתות החשמל הטלפון והכבלים הוא עילי.

לוח 12: מבנים ומתקנים ציבוריים

מג'ד אל-כרום	דיר אל-אסד	נחף	סח'נין	דיר חנא	שעב	כבול	ישוב/ מבנה ציבור
1	2 (שכור)	2 1) במבנה (שכור)	4 2) במבנה (שכור)	2 (1 שכור)	1 בהשכרה	2	טיפת חלב
1	אין	בית נוער	אין	1 (שכור)	אין	אין	מתנ"ס
1	אין (בתכנון)	אין	אין	2 בבת-ספר	בבניה	אין	אולם ספורט
לאימונים	אין	+ 1 אימונים	1	1	+ 1 אימונים	+ 1 אימונים	מגרש כדור רגל
	1		1				בריכות שחיה

- ◆ כמחצית מתחנות טיפת חלב בכפרים הערביים ממוקמות במבנים שכורים
- ◆ מבנה מיועד למתנ"ס נמצא רק במג'ד אל-כרום
- ◆ במרבית הכפרים קיים מגרש כדורגל, להוציא דיר אל אסד

התשתית היחידה שממלאת צורך חברתי בסיסי וקיימת כמעט בכל הכפרים הנסקרים הינה מגרש הכדורגל. עם זאת, אם נבחן את התחום הזה בלבד ביישובים יהודיים בסדרי גודל דומים, נמצא כי מגרשי הכדורגל שם מתקרבים יותר למה שנהוג להגדירו כ"אצטדיון". הפער בתחום מגרשי הכדורגל בולט במיוחד בעיר סח'נין, שנתברכה בקבוצת כדורגל מהליגה הלאומית אך אינה יכולה לקיים אימונים ומשחקים כראוי.

חסרונם של מרכזים קהילתיים לפעילות נוער ומבוגרים מוביל, בסבירות גבוהה, למציאות חברתית קשה, מתח חברתי וחוסר מעש קהילתי – וכל אלה עשויים להוביל, בסופו של דבר, למעשים פליליים. ניכור מההוויה הישראלית והתנתקות ממנה הן תוצאות טבעיות נוספות.

השימוש במבנים פרטיים שכורים לשירותים ציבוריים (בדומה למה שראינו בפרק החינוך) נפוץ מאוד ביישובים הערביים. דוגמה בולטת לכך מובאת בממצאים על טיפת חלב. תופעה זו מצביעה על עיוות בהתנהלות האדמיניסטרטיבית ברשויות, שכן הן חייבות מתוקף החוק לספק שירותים אך אינן יכולות לעשות זאת כראוי, קרי במתקנים ציבוריים שהוכשרו או תוכננו מראש לצורך זה, כמקובל

במגזר היהודי. לכן נאלצות הרשויות הערביות להשתמש במתקנים חלופיים, בעיקר בתים פרטיים שאינם מתאימים לייעודם. תלות זו במבנים פרטיים יוצרת סד חברתי נוסף לרשות - המצוקה שבעקבותיה מבוצעת שכירת המבנים יוצרת תלות של הרשות בגורמים אינטרסנטיים, שהשירות לציבור אינו בהכרח בראש מעייניהם.

לא פחות מכך בולט המחסור העצום בבריכות שחייה, שהינן מקום בילוי אטרקטיבי (ביישובים שבהם הן קיימות) בחודשי הקיץ. המחסור האמור מביא לכך שמיזמניות השחייה בקרב התושבים הערבים עלובות למדי, והתוצאה הטראגית ידועה לכולנו מן העיתונות – הריבוי היחסי של מקרי טביעה בקרב ערבים היוצאים לשחות בכנרת ובים התיכון.

גם בתחום תשתיות הכבלים קיים פער אדיר בין היישובים היהודיים לאלו הערביים. קשה כיום למצוא יישוב יהודי שבו רשתות הכבלים אינן תת-קרקעיות. ביישובים הערביים, לעומת זאת, ניתן למצוא רשתות כבלים רבות שהינן רשתות עיליות (ראו לוח 11).

בתחום התשתיות ניתן אמנם להצביע על שיפורים מסוימים ביישובים הערביים, אולם קצב הטיפול והשקעת המשאבים רחוק מלהשביע רצון, והדבר בולט בעיקר מתוך השוואת הנתונים ליישובים היהודיים.

דוגמה חיובית לשיפור בתחום התשתיות היא הכפר הערבי-בדווי דמיידה, שבתחום השיפוט של המועצה האזורית משגב. דמיידה הנו אחד הכפרים הערבים-בדוויים הבלתי מוכרים בתחום המועצה, שלאחר מאבק ארוך ומייגע אותו הובילו תושבי הכפרים, זכה (יחד עם כפרים אחרים במחוזות חיפה והצפון) להכרה במהלך המחצית הראשונה של שנות ה-90. אולם, מסתבר שהכרזה על הכרה אינה ערובה להקצאת משאבים הולמת ונקיטת מדיניות המאפשרת הקמתו של כפר הלכה למעשה. מיום מתן האישור להכנת תכנית המתאר לכפר דמיידה בשנת 1993 ועד מתן אישור ותוקף לתכנית, חלפו 5 שנים (נובמבר 1998). בשנת 1999 הוחל בבניית הבתים ובינואר 2001 החלו בבניית והנחת התשתיות.

חברו כאן יחד המועצה האזורית משגב, שנרתמה להוביל את תהליך התכנון וההקמה של היישובים הבדוויים, על כל הקשיים הבירוקרטיים, הפוליטיים, הארגוניים והתרבותיים הכרוכים בכך, יחד עם מנהיגות מקומית פעלתנית ועיקשת. ההתקדמות המרשימה בדמיידה, בהחלט מהווה מופת לשיתוף פעולה בין מנהיגות מקומית נחרצת, העומדת על שלה, לבין המועצה, שהשקיעה ומשקיעה ממיטב מרצה, כישוריה ומשאביה למען קידום הנושא.

על פי חוק התכנון והבנייה (1965), פועלות הוועדות לתכנון ובנייה במסגרת מינהל התכנון שבמשרד הפנים. מערכת התכנון פועלת בארבעה רבדים: 1. המועצה הארצית לתכנון ובנייה; 2. שש וועדות מחוזיות; 3. ועדות ערר הפועלות במחוזות; 4. כ-130 ועדות מקומיות לתכנון ובנייה, ביניהן גם ועדות מרחביות. הוועדות המחוזיות והמועצה הארצית דנות בדרך כלל בתוכניות מתאר, המגדירות שימושי-קרקע בדרגות פירוט שונות אשר אמורות לבטא את צרכי התושבים. שני הדרגים העליונים - המועצה הארצית והוועדה המחוזית - ממונים על ידי הממשלה (לא במכרז) ואינם מחויבים לקהילה המקומית. המחויבות לקהילה לבוא לידי ביטוי בוועדות המקומיות, המורכבות מחברי המועצה של הרשות המוניציפלית ומנציגים נוספים.

הוועדות המקומיות מורכבות מנציגי הציבור ביישוב, ויו"ר הוועדה הינו ראש הרשות או אדם אחר מהרשות אשר מחויב לה. רוב היישובים הערבים משויכים לוועדות מרחביות, אם כי מבחינת היקף האוכלוסייה ראוי היה כי לחלקם תהיה ועדה מקומית (כך הדבר ברשויות היהודיות). בחלק גדול מהוועדות המרחביות הערביות ממונה ראש הוועדה על ידי משרד הפנים, והוא אינו תושב המקום. פירושו של דבר, בדרך כלל, שהוועדות מנוהלות בידי יהודים (כך למשל בוועדה המרחבית אליה משויכת העיר סח'נין: יו"ר הועדה ומהנדס הוועדה אינם תושבי העיר). במלים אחרות, הוועדה המקומית/מרחבית - אשר אמורה לשקף את צרכי הקהילה ואת האינטרסים שלה - פועלת למעשה כוועדה חיצונית.

מצב זה אינו סתם "תקלה" ביוקרטית. מדובר בבעיה מבנית שהיא המקור העיקרי לסחבת הקשה באישורי בנייה ולסחבת באישור תכניות מתאר, והיא זו שמאלצת בסופו של דבר את הרשות הערבית לקבל את תוכניות המתאר לפי רוחה של הוועדה המקומית/מרחבית - שכן אי-קבלת תוכנית המתאר עשויה להוביל להריסת בתים (שנבנו ללא אישור חוקי והוכנסו לתוכנית המתאר); קנסות כבדים על בנייה שלא בהתאם לחוק; וכמובן, מניעת חיבור לשירותים בסיסיים כמו חשמל ומים.

מדיניות הקרקע הישראלית, מאז קום המדינה, חותרת לתיחום של היישובים הערביים ולמניעת התרחבותם. מדיניות זו נועדה למנוע מן היישובים הערביים ותושביהם "השתלטות על אדמות מדינה", אשר עד 1948 היו באופן טבעי חלק מ"אדמות הכפר" (ראו לוח מס' 13 להלן). אחת הדרכים המקובלות לביצוע מדיניות זו היא הקמת מועצות אזוריות ברחבי הארץ. בניגוד לסוגים אחרים של רשות מוניציפלית, מועצה אזורית אמונה על שליטה קרקעית בעיקר, ושמירה על אדמות המדינה כאזורים ירוקים ומשאבי טבע. במפת אזור משגב, לדוגמה, קל לראות כיצד היישובים הערביים "מחוגרים" על ידי שטחי השיפוט של המועצה האזורית.²

²פפתחאל, אורן, (2000) חלוקת המרחב בין יהודים וערבים בישראל, אדוה מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל.

כך, בשלב מתקדם יותר של התפתחות המדינה (ב-1981) הוקמה המועצה האזורית משגב. ניתן לראות את ההכנות לקראת הקמת המועצה האזורית משגב בלוח מס' 13, בהבדל בין שטחי "אדמות הכפר" עד שנות השבעים, לבין שטחי השיפוט של הרשויות המוניציפליות כיום. שטחי הקרקע העומדים לרשות הקהילות הערביות לשימושן (בצורת "אדמות הכפר" או שטח שיפוט) צומצמו בתקופה האמורה בשיעור של 55% (בממוצע, בכפרים הנסקרים בדו"ח זה).

תוכנית המצפים, שהיא עיקר ההתיישבות במשגב, איננה תוכנית אזורית במובן הרגיל, אלא תוכנית להקמת עשרות גרעיני ישובים בגליל בזמן קצר ובהשקעה מינימלית, וזאת כדי לשמור על קרקעות המדינה. תוכניות מאוחרות יותר ממשיכות מגמה זו ואף מעצימות אותה. בולט בהן קו תכנון אשר מתעלם מקיומם של ישובים ערביים (הם מוזכרים בתוכניות כהערות שוליים) ונסמך אך ורק על ישובים יהודיים כגון חיפה, כרמיאל והקריות.

כך, למשל, כאשר נדון באחת התוכניות הצורך בעיר שתעניק שירותים ליישובים, וכרמיאל נזכרת כעיר שאינה עונה על צורך זה (עקב היעדרו של כביש מחבר), סח'נין השכנה אינה נזכרת כלל כעיר אשר תוכל בעתיד, לאחר פיתוח נאות, למלא תפקיד זה.

השטחים העומדים כיום לרשות הקהילה הערבית קטנים (בממוצע ארצי) ב-64% מהתחום הכולל של "אדמות הכפר" בתקופת המנדט. בעקבות הריבוי הטבעי מחד, וצמצום שטח המחיה של הקהילה מאידך, גדל השטח הבנוי בתוך תחום השיפוט ברשויות הערביות בממוצע ארצי פי 16, וצפיפות האוכלוסייה בהן גדלה פי 11.

כלים נוספים לשליטה בפיתוח הקרקע ובהקצאתה הינם גופים ציבוריים כגון משרד הביטחון, משרד הבינוי והשיכון ומשרד המסחר והתעשייה. הסוכנות היהודית והקרן הקיימת לישראל הינן דוגמה בולטת במיוחד לגופים שיוזמים ומבצעים תכנון בהיקף נרחב. מגמות הפיתוח בגופים אלו מוטות באופן בולט לטובת האוכלוסייה היהודית.

הלוח הבא בנוי על מספר הגדרות אשר יבוארו להלן:

"שטח אדמות הכפר" - אותו שטח שהשלטון הטורקי, ואחריו הבריטי, הגדיר כאדמות ה"עוטפות" את הכפר, ומשמשות אותו הן לחקלאות והן למרעה. עד קום המדינה נרשם חלקן של אדמות אלה בטאבו על שם בעליהן, וחלקן נשאר כאדמת הנציב העליון. זאת בשל שתי סיבות עיקריות: א) הרישום היה תהליך קשה וארוך מאוד. עם עזיבת הבריטים את הארץ הופסקו חלק גדול מהתהליכים בשלב זה או אחר. ב) חוסר השכלה וידיעה של האיכר הפשוט את מנגנוני הרישום המסורבלים, ואדישות כללית כלפי מהלכים מנהליים ובירוקרטיים.

כל אדמות הכפר, מכל מקום, היו בשימוש הכפר. קביעת גבולותיהן על ידי הבריטים נועדה בעיקר למנוע פלישה של כפר אחד לשטחי כפרים שכנים, ולהעניק לאותם איכרים שמעבדים כבר עשרות ומאות שנים את אותן חלקות תוקף חוקי לבעלות על הקרקע, למרות העובדה שלא רשמו אותה בטאבו.

"שטח הכפר" - זהו השטח שמינהל מקרקעי ישראל (מ.מ.י) הכיר כשטח הכפר כאשר עדיין לא היתה קיימת ההגדרה "שטח שיפוט מוניציפלי". בפועל, הרשות פעלה בשטח כמעט כמו שהיא פועלת בו כיום.

שטח השיפוט - אותו שטח שבו יכולה הרשות לבצע את כל תוכניותיה לגידולה והתפתחותה של הקהילה. הרשות אינה מוסמכת לתכנן בנייה ופיתוח בתוך שטח השיפוט שלה על שטחים שאותם הגדירה תמ"א (תכנית מתאר ארצית) תחת קטגוריות מיוחדות כגון אזור נוף, גן לאומי, שמורת טבע ושטח ארכיאולוגי.

בתוך שטח שיפוט גובה הרשות את מיסיה ומחויבת לתת את כל סל השירותים שרשות מספקת לתושביה, החל מחיבור לתשתיות (חשמל, מים, ביוב) וכלה באיסוף אשפה.

לכל רשות יש אינטרס להגדיל את היישובים שבתחומה, לבנות שכונות, להקים אזורי תעשייה ובידור וליצור מקומות תעסוקה עבור הקהילה. בכך היא גם מגדילה את הכנסותיה על ידי גביית מסים מאותה אוכלוסייה ומאותם עסקים. כפי שנראה, לא זה המצב ביישובים הערביים הנכללים במדגם שלנו.

תוכנית מתאר - התוכנית המגדירה במדויק את התחום המותר לבנייה ופיתוח בתוך שטח השיפוט של אותה רשות. תוכנית זו מקבלת תוקף לאחר שאושרה על ידי הוועדה המקומית לתכנון ובנייה ועל ידי הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה.

לוח 13: רשויות מקומיות ערביות – שטחי שיפוט

מ"ר לפי שטח תוכנית המתאר	שטח תוכנית מתאר נוכחית (דונמים)	שטח שיפוט נוכחי (דונמים)	* שטח הכפר עד סוף שנות ה-70 (דונמים)	"שטח" אדמות הכפר" עד 1948 (דונמים)	מס' תושבים	יישוב
240	2,030	7,000	8,000	8,000	8,600	כבול
115	613	2,300	23,000	18,000	5,300	שעב
158	1,160	8,900	16,000	16,000	7,300	דיר חנא
191	4,400	9,700	68,000	68,000	23,000	סח'י'ן
113	1,000	4,900	15,600	15,600	8,800	נחף
112	1,000	4,300	6,000	15,000	8,900	דיר אל אסד
127	1,400	9,300	16,000	20,000	11,000	מג'ד אל כרום
219	3,800	8,350	33,000	45,000	17,300	עראבה
		176,000			15,000	מ.א. משגב
524	21,500	23,000			47,000	כרמיאל

הערה: * חלק מהיישובים הערביים - שטחם צומצם גם בשנות השישים וגם בתחילת שנות השמונים

הנתונים בטורים של "שטח אדמות הכפר" ו"שטח הכפר" הם נתונים מקורבים, והטעות (במספר הדונמים) עשויה להגיע ל-10%. אף על פי כן, התמונה הכללית ברורה: צמצום שיטתי ועקבי של שטחי הכפר. צמצום זה הביא חלק מהכפרים למצוקה כה גדולה, שנכון לרגע זה אין להם אפילו מטר מרובע אחד פנוי לתכנון ובנייה. מצב זה לא ישתנה ללא הגדלה של שטח השיפוט, שתאפשר הרחבה של תוכנית המתאר.

כרבע משטחי השיפוט של היישובים הערבים בכל הארץ הם קרקעות מדינה, והשאר הם אדמות פרטיות. רק 20% מהן הותרו עד עתה לשימוש (בנייה) למען תושבי הכפרים. בדיקת פילווח של אותם 20% מעלה שמעל 70% מהקצאת קרקעות אלה הם ליישובים בדוים וליישובים דרוזים.

הלוח שלהלן (לוח 14) מאיר זווית נוספת של הקושי שנוצר אצל היישובים הערביים בעטייה של השכנות הקרקעית למועצה האזורית משגב. לכאורה, אין כל בעיה בקיום קרקע פרטית בתחומי שיפוט של רשות מוניציפלית שכנה; אולם בשל המדיניות הכוללת של הדרת הערבים מקרקעותיהם הפרטיות, ובשל מדיניות החיגור של היישובים הערביים למניעת התרחבותם, הופכות החלקות הפרטיות השייכות לאזרחים הערבים והנמצאות בתחומי השיפוט של המועצה האזורית השכנה לכלי ריק. לכל היותר ניתן לנצלן לחקלאות בעל. המצוקה העיקרית ממנה סובלים האזרחים הערבים - קרקע לבנייה לדור הצעיר - לא יכולה לבוא על פתרונה באמצעות קרקעות אלה, שכן הן "כלואות" בתחומי המועצה האזורית השכנה.

לוח 14: שטחים פרטיים (טאבו) בתוך שטח שיפוט של מועצה אזורית משגב (דונמים)

שטח	יישוב	שטח	יישוב
?	נחף	110	כבול
2,000	דיר אל אסד	1,400	שעב
3,000	ערבה	3,500	דיר חנא
4,000	מג'ד אל כרום	16,500	סח'נין

גם בנתונים אלה יש סטייה של עד 10%, משום שהאדמות הפרטיות מחולקות בין מאות תושבים וספירת המשבצות במפה היא פעולה מורכבת. לכן לקחנו את האומדן הנמוך.

בשטח השיפוט של מועצה אזורית משגב, הקרקעות שייעודן בנייה למגורים, רובן ככולן, הן קרקעות בבעלות המדינה, ולפיכך מיועדות להקצאה לתושבים היהודים. בכל מקרה הן נמצאות בשטח המשבצת של היישובים היהודיים. שאר השטח, בהגדרתו, הוא שטח פתוח תחת הגדרות שונות (גן לאומי, שמורת טבע וכיו"ב) שייעודן הוא מניעה של כל בנייה בתוכו. שטחים אלה גובלים לעתים קרובות ב"קו הכחול", שהיא תוכנית המתאר של היישוב הערבי. אזרח ערבי שבבעלותו קרקע פרטית הצמודה לקו הכחול של היישוב שלו אך ממוקמת מחוץ לקו זה - דהיינו בתוך שטח השיפוט של משגב - ייאלץ לבקש היתר בנייה דרך הוועדה המקומית של משגב. תהליך זה דורש קודם כל בקשה ל"שינוי ייעוד קרקע", ולאחריה פתיחה בהליכים של תכנון הבית והתשתיות.

כמעט מיותר להסביר כמה תהליך זה סבוך וממולכד, שהרי המבקש הערבי נדרש לבקש מהרשות היהודית לאשר לו בנייה בשטח המצוי מחוץ לתוכנית המתאר של היישוב הערבי, בשטחה של רשות מוניציפלית שנוסדה במטרה למנוע התפשטות של היישוב הערבי. לכן, אם אמרנו שהיתרי בנייה של התושבים בתוך תוכניות המתאר של כפריהם נתקלים בקשיים עצומים - הרי שהסבירות שתושב ערבי יוכל לקבל היתר לבנייה בתוך שטח שיפוט משגב הינה כמעט אפסית.

מקום מגורים ורמת שכר

רמת השכר הממוצעת ביישוב עשויה להעיד הן על טיבו של שוק העבודה הזמין לתושבי המקום והן על יכולתם הכלכלית של התושבים. המושג "יכולת כלכלית" טומן בחובו גם את פוטנציאל ההשתתפות של התושבים בהקצאת משאבים פרטיים, עליהם יכולה להתבסס פעילות ציבורית ביישוב. כך, למשל, מצביעה רמת שכר נמוכה על פוטנציאל גבייה נמוך של מיסי ארנונה.

בהיעדר הקצאה מספקת מטעם הממשלה לחינוך, ממלאות בדרך כלל הרשויות המוניציפליות את החסר באמצעות גבייה נוספת מן ההורים וממקורות אחרים. דבר זה הוא בלתי אפשרי בישובים הערביים שנסקרו, ועובדה זו מתבררת היטב בתרשים 7.

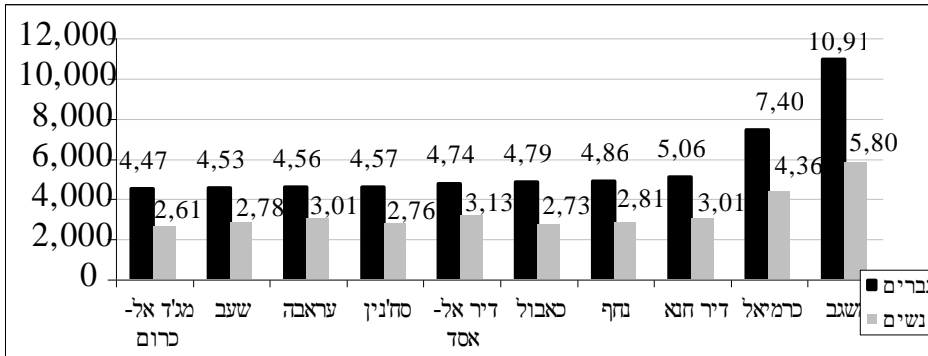
על פי הנתונים שבתרשים 7, ההכנסה הממוצעת בכרמיאל קרובה לזו שביישובים הערביים, אולם מערכת החינוך בכרמיאל נהנית מרמה גבוהה ביותר, הקרובה לזו של משגב. בכרמיאל "סוגרות" הקצאות ממשלתיות ואחרות את הפער בין הדרישה למערכת חינוך איכותית לבין היכולת הכלכלית המוגבלת של ההורים. מאחר שהשכלה מוצלחת מגדילה את הסיכויים להעלות את רמת ההכנסה, יש סיכוי טוב ליציאתו של הדור השני בכרמיאל מהמצוקה התעסוקתית של דור ההורים, וזאת בזכות אותן הקצאות ממשלתיות, וכן מעצם קיומו של אזור תעשייה זמין ונגיש בסמוך לעיר.

תרשים מס' 7 מראה כי שכר הגברים הממוצע במג'ד אל-כרום (בו השכר הממוצע הוא הנמוך ביותר מקרב היישובים שנבדקו) מהווה 40.9% משכר הגברים הממוצע במועצה האזורית משגב. בדיר חנא (בו השכר הממוצע הוא הגבוה ביותר מבין היישובים הערביים שנסקרו) מהווה השכר הממוצע 46.4% מן השכר הממוצע במועצה האזורית משגב.

באשר לשכר הנשים מצביע תרשים מס' 7 על שתי תופעות מקבילות:

- ככל ששכר הגברים עולה, גדל גם הפער בין שכר הגברים לשכר הנשים. כך, למשל, שכרן של נשות מג'ד אל כרום מהווה 58.4% משכרם של הגברים ואילו שכרן של נשות משגב מהווה רק 53.1% משכרם של הגברים במשגב. דהיינו, שכר הנשים נמוך בשתי האוכלוסיות, היהודית והערבית. העלייה בשכר הגברים במשגב רק מרחיבה את הפער. ראוי לציין כי התופעה האמורה הינה תופעה כלל ארצית.
- הפער בין השכר הנמוך ביותר (נשות מג'ד אל-כרום) והשכר הגבוה ביותר (נשות משגב) קטן יחסית לפער בשכר הגברים. שכרן של נשות מג'ד אל כרום מהווה 45% משכרן של נשות משגב, ואילו שכרן של נשות דיר אל אסד (שהוא הגבוה ביותר מבין היישובים הערביים שנסקרו) מהווה 54% משכרן של נשות משגב.

תרשים 7: שכר ממוצע בש"ח לחודש עבודה בפועל, לפי יישוב ולפי מין (1998)

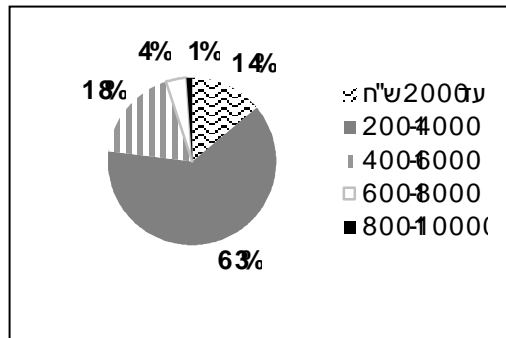

הערה: השכר הממוצע לנפש במועצה אזורית משגב כולל יהודים וبدوים. סביר להניח כי מספר זה נמוך מן השכר הממוצע בקרב היהודים בלבד (נתון שאיננו בידנו)

מקור: סבירסקי שלמה, אטקין אלון (2001) מקום מגורים ורמת שכר בישראל 1993-1998, מרכז אדוה, מידע על שוויון וצדק חברתי

מנתוני התרשים עולה קשר ברור בין שיוך אתני לבין שיוך כלכלי-חברתי, ובין מקום מגורים לבין שיוך כלכלי-חברתי ביישובים הנסקרים. יש לציין כי ההתייחסות הכוללת ליישוב או מועצה אינה חושפת את אי-השוויון הפנימי שקיים בין שכונות בכרמיאל או בין יישובים במשגב (יישובים ערבים-בדווים מול יישובים יהודיים, קיבוצים מול יישובים קהילתיים וכיו"ב). לדוגמה, האוכלוסייה הערבית-בדווית מהווה כ-30% מכלל אוכלוסיית משגב. מנתוני סקר שנערך בכפר ואדי א-סלאמה בינואר 1999 במסגרת הכנת תכנית האב לכפר עולה, כי 77% מכלל המשפחות בכפר משתכרות פחות מ-4,000 שקלים בחודש, כפי שניתן לראות בתרשים מס' 8.

תרשים 8: התפלגות רמת ההכנסה המשפחתית נטו (ש"ח בחודש) בוואדי א-סלאמה (1999)

מקור: צ'מנסקי ושות' יועצים (1999) ממצאי סקר בוואדי א-סלאמה – מאפייני תושבים, צורכיהם ודפוסי התנהגותם, מסמך לדיון במסגרת הכנת תוכניות אב ליישובים ערביים

לוח 15 : אחוז השכירים/ות המשתכרים עד גובה שכר מינימום לפי נתוני 1998**

יישוב	אחוז השכירים/ות עד שכר מינימום
מג'ד אל-כרום	49%
שעב	47%
עראבה	55%
סח'נין	56%
דיר אל-אסד	48%
כאבול	52%
נחף	51%
דיר חנא	52%
כרמיאל	37%
*משגב	28%

* אוכלוסייה יהודית וערבית-בדווית גם יחד
 ** גובה שכר מינימום בשנת 1998 עמד על 2,564 ש"ח

מקור: סבירסקי שלמה, אטקין אלון (2001) מקום מגורים ורמת שכר בישראל 1993-1998, מרכז אדוה, מידע על שוויון וצדק חברתי

בשנת 1998 עמד שיעור מקבלי שכר המינימום ומטה, ביישובים הערביים, על 50.3%³. שיעור מקבלי שכר המינימום ומטה בשנת 1998 ביישובים הערביים שסקרנו נע בין 47% (שעב) ועד 56% (סח'נין). בכרמיאל ובמשגב עמד שיעור מקבלי שכר המינימום ומטה בשנת 1998 על 37%-ו-28% בהתאמה, שיעור נמוך לעומת כלל הארץ (39.4%).

התמונה המתקבלת היא של רמת תעסוקה ושכר נמוכה בקרב התושבים הערבים באזור. אכן, תמונה זו היא נחלת כל האזרחים הערבים במדינה, והאזרחים הערבים באזור משגב אינם שונים בכך. ואולם, המצב החברתי המיוחד הקיים באזור משגב מאז שנות ה-80, עם כינון ההתיישבות היהודית, מכניס היבט נוסף למצוקה הקיימת - ההשוואה היומיומית המתבקשת. כאשר פער זה מתגווס מול העיניים יום-יום, התעצמות תחושות התיסכול הינה תוצאה בלתי נמנעת.

באין סיוע ממשלתי ראוי, וכאשר אפילו ההקצאה הרגילה אינה שוויונית, השפעתו הישירה של מצב זה על חינוך הדור הבא הינה מכרעת. מציאות זו מקטינה את סיכויי של הדור הבא לצאת ממעגל המצוקה, ומגדילה את סיכויי היקלעותו לתחושה אמיתית של חוסר תקווה.

³ סבירסקי שלמה, אטקין אלון (2001) מקום מגורים ורמת שכר בישראל 1993-1998, מרכז אדוה, מידע על שוויון וצדק חברתי

סיכום ומבט קדימה

קריאת הדו"ח במלואו אינה משימה קלה לתושבי משגב. כיום, לאחר ארועי אוקטובר 2000, ברור כי בפער הגדול הזה – שרק קצה-קצהו מוצג בדו"ח זה – יש כדי לאיים בצורה זו או אחרת על עתידנו, ערבים כיהודים.

כשהגענו לכאן, כל אחד ואחת מסיבותיהם האישיות, הובטח לכולנו דבר אחד - איכות חיים. אולם איכות חיים, מתברר, איננה רק הבית והגינה שלידו, אלא גם הסביבה הקרובה והרחוקה יותר - היישוב, הקהילה והשכנים. דווקא עתה אל לנו לשכוח כי שכנינו הערבים הם אזרחי המדינה שלנו – אותה מדינה שהציעה לנו לבוא ולהתיישב כאן במשגב. לפיכך אך טבעי הוא שבינינו לבינם יתקיים שוויון גמור.

שוויון אזרחי הוא חלק מאיכות חיים המגיעה לכל אזרח במדינה. ואולם, שוויון בינינו לבין השכנים איננו רק איכות חיים אותה אנו מבקשים לעצמנו. אנו רואים בשוויון אזרחי גמור בינינו לבין שכנינו תנאי קיום בסיסי הן עבורנו והן עבורם. זהו אינטרס מובהק שלנו – ערכי ומעשי כאחד - ולכן לקחנו על עצמנו את המשימה לשנות את נורמת האפליה ולקדם את השוויון באזורנו.

לא עלינו המלאכה העיקרית: על הממשלה מוטל עיקר האחריות לקדם עניין זה ולסייע באופן אינטנסיבי ומהיר. לממשלת ישראל ישנה מחויבות כלפי האזרחים הערבים – מחויבות שאותה היא חייבת לממש; וגם כלפינו, המתיישבים היהודים שהגיעו לכאן בעידודן של כל ממשלות ישראל. פעילות נחושה להגברת השוויון בינינו היהודים לשכנינו הערבים הינה משימה בעלת עדיפות לאומית ממדרגה ראשונה, המוטלת בראש ובראשונה על הממשלה.

המועצה האזורית משגב עושה מאמצים רבים וכנים לקידום מצבם של תושביה הערבים-בדווים, כמו גם לשיפור היחסים עם הרשויות הערביות השכנות. אחת ממטרותינו העיקריות היא לסייע למועצה, באמצעות תמיכה ציבורית, להמשיך במאמציה מול השלטון המרכזי ולהגביר אותם, שכן בנפשנו הדבר.

לא חדווה מזוכיסטית מניעה אותנו וגם לא הנאת ההתרסה, כי אם דבקות באמת – כואבת ככל שתהיה - ואחוה בסיסית עם שכנינו, אזרחים כמונו.

ההתיישבות במשגב משמשת מופת לכל הארץ בתחומי-חיים רבים. מעשה-התיקון האנושי, הציוני והדמוקרטי של ביטול הפערים בין אזרחים יהודיים וערבים הוא המופת הראוי מכולם.

וועד המנהל

חנן בר און – יו"ר
ד"ר חאתם כנעאנה – יו"ר
עו"ר ג'מאל אבו טועמה
פרופ' מרים בן-פרץ
ח'אלד אבו עסבה
פרופ' אהרן ליש
פרופ' יונה רוזנפלד
ד"ר אלי רכס
ד"ר דוד ג'אנר-קלזנר
ד"ר פייסל עזאייזה
יהודית הראל
עאידה תומא
בני נבון
דן בבלי
פרופ' עבדאללה ע'רא
ד"ר רמזי חלבי

צוות העמותה

ד"ר אסעד ע'אנם – מנהל עמית
שלום (שולי) דיכטר – מנהל עמית
אלוף הראבן – ראש תכניות כבוד האדם
חסן דע'ים – מנהל פרויקט שיפור השלטון המקומי
עלי חיידר – מנהל פרויקט העדפה מתקנת
אברהם הררי - גזבר
מרים חוסיין – מנהלת משרד

סיכוי במשגב- פעילים מרכזיים

דובי אביגור – מזכיר (רקפת)
דן בבלי (חרשים)
דוד נצר (רקפת)
אורלי שוורץ (עצמון)
נריה שחור (יעד)
איציק גרשוני (יובלים)
יהושע רץ (כמון)
מיכל בליקוף (מנוף)

מקורות המימון

בישראל:

קבוצת ידידי בישראל
מקורות למיזמים משותפים עם גורמים ממשלתיים:
משרד הפנים
משרד המשפטים (קרן העזבונות)
משרד החינוך
משרד התרבות, המדע והספורט

קרנות:

קרן דורון ריץ'
קרן אריסון
קרן אברהם
כל ישראל חברים (כי"ח)

בחו"ל:

ידידי סיכוי באמריקה
קרן בלאושטיין, בולטימור, ארה"ב
קרן פורד, ניו יורק, ארה"ב
קרן גולדמן, סן-פרנציסקו, ארה"ב
הקרן החדשה לישראל
קרנות מאיירהוף, בולטימור, ארה"ב
הפדרציה היהודית, סן-פרנציסקו, ארה"ב
הפדרציה היהודית, סן-פרנציסקו, ארה"ב
קרן קיוריאנסקי, סטאנפורד, ארה"ב
קרן בולובה, ניו-יורק, ארה"ב
קרן משפחת שנקר, פורטלנד, אורוגוון
הוועד היהודי - אמריקאי

סיכוי

העמותה לקידום שוויון אזרחי

הפרוייקטים שאנו מפעילים:

קידום השוויון לאזרחים הערבים

- ◆ **דו"ח שנתי על מצב האזרחים הערבים:** הדו"ח סוקר את מדיניות הממשלה ומעשייה ביחס לאזרחים הערבים בשנה החולפת, בוחן הישגים, מונה חסרונות, ומעלה הצעות לתיקון המצב.
- ◆ **שילוב והעדפה מתקנת:** תכנית מיוחדת תלת שנתית (2001-1998) הפועלת למען שילובם של אזרחים ערבים במשרות בכירות בשירות הציבור ובמגזר הפרטי.
- ◆ **פעולה אזרחית:** קבוצות אזרחים לפעולה לשוויון בין יהודים לערבים ברשות המוניציפלית שלהם ובשכנותה. קבוצה ראשונה קמה במשגב, והיא פועלת במועצה האזורית לקידום שוויון בין תושבי המועצה היהודים והערבים-בדווים, וכן בין ישובי המועצה האזורית והישובים הערבים השכנים לה. יש תכנית להקים 6-10 קבוצות כאלה בשנה הקרובה. שתי קבוצות נוספות ממתינות להצטרף למהלך.

פיתוח מנהיגות קהילתית

- ◆ **לקראת רשות מוניציפלית איכותית:** תכנית התערבות ייחודית הפועלת ב-12 רשויות מוניציפליות ערביות למשך שלוש שנים. מטרת התכנית לסייע למנהיגות המוניציפלית הנבחרת ולמוסדות הקהילתיים השונים לפתח כלים לניהול יעיל ומשתף של הרשות המקומית.

קידום ערכי החברה האזרחית

- תכניות בתחום כבוד האדם:** כבוד האדם, הוא צורך עמוק של כל אדם, באשר הוא אדם, שיכבדו אותו, שלא ישפילו אותו ושלא ינהגו כלפיו באלימות.
- ◆ במישור הממלכתי אנו פועלים לשילוב כבוד האדם בתכניות הפעולה של גופים שונים.
- ◆ במישור היישומי אנו מפעילים צוות של מנחים, המאפשר לגופים שיש להם עניין בכך, לפתח תהליך מתמשך ומקיף, המקדם במסגרתם את כבוד האדם כערך וכהתנהגות.
- המדריך לאזרח: המדריך לאזרח הוא פרי יוזמה של עמותת סיכוי, שאליה הצטרפה האגודה לזכויות האזרח. המדריך מהווה ספר יסוד לאזרח וכלולים בו מגוון עשיר של הזכויות והחובות של האזרח בשלושים תחומים שונים.

בקרו באתר האינטרנט שלנו: www.sikkuy.org.il